

Tvrtko Vuković
University of Zagreb
tvrtkovukovic@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0629-5367

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE
NR 23 (2022)
DOI: 10.14746/pss.2022.23.10

Data przesłania tekstu do redakcji: 18.01.2022
Data przyjęcia tekstu do druku: 21.02.2022

Sablasti filološkog zadatka. S onu stranu povratka filologiji

ABSTRACT: Vuković Tvrtko, *Spectres of Philology's Task, Beyond the Return to Philology*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 23. Poznań 2022. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 213–231. ISSN 2084-3011.

The paper follows the numerous debates on the importance of philology that have started to emerge in the 1980s, beginning from Paul de Man's essay *Return to Philology*. The assumption is that despite obvious devaluation of its importance and institutional ruination, philology survives precisely because the idea of a return is inherent in it. However, as the return is in this context grasped as the return of the repressed, it is claimed that philology survives as a paradoxical discipline whose epistemological power seeks to be represented by the figure of a specter and within hauntology, as Derrida introduced it in his works. It is argued that philology today draws strength precisely from its openness to disciplinary hybridity, institutional uncertainty, and continuous rethinking of its own social role. In conclusion, the work of Vatroslav Jagić, one of the greatest Croatian philologists and world-renowned representative of Slavic philology, whose understanding of the task of philology relates to the theses presented in the paper, is included in the discussion and introduced in the dialogue.

KEYWORDS: humanities; return to philology; hauntology; Vatroslav Jagić

U jeku pandemijske prijetnje lamentacije o krizi humanistike ne jenjavaju.¹ Sadržaj jeremijade ne ostavlja prostor slutnjama. U doba imperija financijskog kapitalizma i transnacionalnih korporacija sveučilišta funkcioniraju kao kompanije, rektori kao direktori, rektorski zborovi kao menadžerski odbori. Obrazovanje više nije usmjereno prema oblikovanju samosvjesnih subjekata društva, nego prema potrošačima; cilj je opskrbiti tržište rada pojedincima s odgovarajućim vještinama, sposobnima za brzu prekvalifikaciju. Znanje se kvantificira isključivo prema ekonomskoj isplativosti, a u proces njegova stjecanja nisu uključeni kritičko mišljenje ili umješnost povezivanja činjenica i logičko zaključivanje, nego algoritam prikupljanja bodova i majstorstvo usvajanja ishoda. U takvom je okruženju sudbina humanistike u najmanju ruku neizvjesna. Premda je već u raspravama primijećeno da je trenutna situacija u humanistici simptom krize koja joj je zapravo inherentna – humanistiku naposljetku pokreće nezaustavljiva retorika krize,² stalna i poticajna autorefleksija o granicama vlastita znanja, odlučivanja i djelovanja – nitko ne poriče da se nalazimo na prijelomnici koja zbog svojih specifičnosti zahtijeva ozbiljnu debatu i odlučne poteze. U tom je rasjedu, prije svega humanistike i tržišnoga gospodarstva, tradicionalno stabilan društveni položaj studija nacionalne filologije poljuljan s realnom prijetnjom potpunog urušavanja. Prema svemu sudeći nacionalna filologija poodavno nema nacionalno-integracijsku funkciju, a zbog stoljetne usmjerenosti na propitivanje pojma istine,

---

1 Uz stalne motive ove žalopojke o korporatizaciji sveučilišta, birokratizaciji rada profesora i nastavnika, preobrazbi studenata u potrošače, kvantifikaciji znanja, ekonomizaciji obrazovnog sustava i istodobnom smanjenju financijske potpore fakultetskim odsjecima za društvene i humanističke znanosti te knjižnicama, nepovjerenju u svrhovitost i vrijednost studija poput književnosti, povijesti ili klasičnih jezika, sada se javlja i motiv tehnološkog i digitalnog barbarstva čiji je najizraženiji vid takozvana online nastava koja uništava ideju sveučilišne zajednice. Cf. Agamben 2021. O nekim vidovima rečenih procesa pisao sam ranije: Vuković 2015. i 2021.

2 „Jedan je od problema s ustrajnim obnavljanjem retorike krize (...) taj što pojam ‚kriza‘ sugerira dramatičnu prekretnicu na rubu katastrofe, presudan trenutak nestabilnosti koji navještava kolaps, premda humanistika i visoko obrazovanje u SAD-u gotovo stotinu godina idu skladno ruku pod ruku“ (Jay, 2014, 2). Jayeva teza nesumnjivo odgovara i onome što se s visokim obrazovanjem i humanistikom događa u Europi s tim da je razdoblje usklađenosti nekoliko stoljeća dulje.

nešto recentnijeg njegovanja sumnje u sveobuhvatne objasnidbene sustave i njihovu znanstvenu vjerodostojnost te nakon brojnih križanja s drugim disciplinama, oslabljena je njezina samostalnost i opravdanost.

Proteklih dvadesetak godina, posebice u studiju (nacionalne) književnosti, nastoji se pokrenuti upravo pitanje disciplinarne svrhovitosti. Prije je potreba iznova promisliti o ulozi, namjeni i učincima poučavanja i proučavanja lirskih, prozних i dramskih tekstova. Cijeli niz rasprava koje nastaju u tom duhu³ u neku su ruku podžanr takozvanom **povratku filologiji**, akademskom žanru koji svoju nominaciju duguje istoimenom eseju Paula de Mana (1986, 1982). Riječ je o jednom od živahnijih i plodonosnijih istraživačkih područja u humanistici unazad gotovo pola stoljeća, čemu svjedoči sada već pozamašna biblioteka knjiga i radova.⁴ Nesumnjivo je da se već od kraja 19. stoljeća, kada filologija proživljava svoj labuđi pjev, pojavljuju nastojanja da se potvrdi i propita epistemološka valjanost discipline i njezin položaj u humanistici,⁵ ali zadnje desetljeće prošlog stoljeća i prva desetljeća novog milenija obilježavaju upravo „mnogobrojni povraci filologiji“ (Hui, 2017, 137). Preobilje dakako nije ostalo nezapaženo: „poziv na povratak filologiji u studiju književnosti“ javlja se kao tutnjava „neprekidnog udaranja u bubanj“ (Ferguson, 2013, 323). No pritom ostaje dojam da je riječ o ključnoj manjkavosti koja je na proturječan način isprepletana s ekscesivnošću. Čini se kako ustrajno odazivanje na poziv povratku filologiji odgađa sam čin vraćanja.

---

3 Cf. npr. Alsup, 2015; Berg i Seeber, 2016; Bruns, 2011; Eaglestone, 2019; Felski, 2015. i 2016; Jay, 2014; Nussbaum, 2005; Pennigton i Waxler, 2018; Peti-Stantić, 2019; Roche, 2004; Sumara, 2008; Vuković, 2021; Zunshine 2006.

4 Cf. npr. Altschul, 2010; Bajohr i dr, 2014; Bal, 1987; Beganović, 2016; Biti, 2014; Brebanović, 2021; Culler, 1990; Daston i Most, 2015; de Man, 1986; Eisner, 2011; Ferguson, 2013; Glavaš, 2015; Gumbrecht, 2003; Gurd, 2010; Harpham, 2009; Holquist, 1999, 2000, 2002 i 2011; Hui, 2017; Jacob, 1999; Johnson, 1990; Lönnroth, 2017; McGann, 2013; Messling, 2012; Momma, 2012; Nichols, 1990; Pollock, 2009; Pollock i dr, 2015; Said, 2004; Turner, 2014; Vadde, 2012; Warren, 2003 i 2010; Watkins, 1990; Ziolkowski, 1990.

5 Od Nietzscheovih bilježaka o odnosu onodobne filologije, filozofije i obražovanja (1973–1974, 1875) preko „zlatnog doba filologije“ (Holquist, 1999, 77) i djelovanja, između ostalih, L. Spitzera, E.R. Curtiusa, E. Auerbacha, W. Benjamina, E. Cassirera, do Auerbachove studije *Filologija i svjetska književnost* (1969, 1952) kontinuirano se obnavlja interes za metodološka, problemska i sadržajna pitanja filologije.

Kao da se grozničavim prilaženjem „zaboravljenom izvoru moderne humanistike“⁶ razmak ne smanjuje, nego se uvećava, čime se uvećava i sama potreba da se razmak premosti. Opravdano je zapitati se: možemo li se filologiji vratiti ikako doli stalnim odgađanjem njezina vraćanja, ne vraća li se ona danas isključivo kao vlastita odgoda i nije li njezin disciplinarni zadatak oduvijek definiran nemogućnošću povratka?

Ne iznenađuje činjenica što sa sveučilišta Yale, gdje je de Man bio predstojnikom Odsjeka za komparativnu književnost, dolazi znanstvenik koji se redovito odazivao pozivu da se vrati filologiji. Riječ je o Michaelu Holquistu, istaknutom rusistu, također profesoru komparativne književnosti i predstojniku istoga Odsjeka. U jednom od svojih osvrtâ, Holquist tvrdi kako je „filologija kao entitet s disciplinarnom poviješću uistinu (...) mrtva. Ali je njezin zadatak koji je nastavio s djelovanjem, i koji ju je tisućljećima definirao, još uvijek s nama“ (2000, 1976). Uvaži li se ta pretpostavka, ne bi se trebala previdjeti činjenica da je riječ o predodžbi čija oksimoronska struktura ne umanjuje dvojbe, nego ih upravo potiče. Filologija je u 21. stoljeću poput živog mrtvacâ. Nakon što je tjelesna smrt službeno potvrđena – Holquist čak tvrdi da može odrediti njezin točan datum⁷ – javljaju se mnogobrojni napori da se očuva život filološkog duha, ali se čini da malo koji uspijeva umaći sablasnosti vlastita zadatka. Retorika povratka filologiji ukletološka je rabota (Derrida, 2002)⁸ u smislu da su „filološki obrati i povraci i sami postali

6 Riječ je o podnaslovu hvaljene studije *Filologija* Jamesa Turnera u kojoj autor nastoji predstaviti disciplinu od njezina rođenja do danas, cf. Turner, 2014.

7 Riječ je o prekidanju nedjeljivog milenijskog jedinstva jezične i književne filologije „u devetnaestom stoljeću, kada se proučavanje jezika odvaja kako bi postalo nova lingvistička znanost, a proučavanje se književnosti okreće modernim tekstovima. Njemačka je tada bila bastion klasične filologije, ali i mjesto gdje je (možda baš stoga) moderna lingvistička disciplina rođena u radu „mladogramatičara“ poput Hermanna Osthoffa i Karla Brugmanna, koji su 1878. objavili svoj glavni manifest. Otprilike u isto vrijeme na sveučilištima diljem Europe i Novog svijeta počeli su se otvarati odsjeci za književnost na kojima su se proučavali moderni tekstovi“ (Holquist, 2000, 1976).

8 U Derridaovu radu utvara „prestaje biti promatrana kao opskurnost i umjesto toga postaje figura razjašnjenja s naročitim etičkim i političkim potencijalom“ (del Pilar Blanco i Peeren, 2013, 7). U epistemološkom smislu utvarnost „propituje samo oblikovanje znanja“ (del Pilar Blanco i Peeren, 2013, 9) dovodeći

trop, odisejevski *polytropos*“ (Hui, 2017, 144).⁹ Tvrđnja je to koja malo koga može začuditi uzme li se u obzir podatak da je upravo de Man, otac svih povrataka filologiji, među prvima upozorio na zazornu i utvarnu narav tropa,¹⁰ dakako na tragu Marxa, Nietzschea i Freuda. Obnavljanje filološkog zadatka kao utvare mrtve discipline očit je znak poremećaja u polju. Ta je avetinjska distorzija upozorenje da još nismo spremni pokopati filološko truplo i da je obaveza našeg žalovanja nastaviti misliti o tome što je u poslanju filologije, u filološkoj okrenutosti duhovima prošlosti, sablasnom oživljavanju mrtvih jezika ili polimorfnim tekstualnim varijantama i fantomima njihova značenja, u osnovi nemislivo.

Da „zadatak filologije“ (*philology's task*, Holquist, 2000, 1976) humanistikom kruži kao sablast, neizravno potvrđuju kolebanja prilikom definiranja njegova obličja. Holquist doduše upozorava na transhistorijsku narav zadatka ukazujući na činjenicu da je „disciplina uvijek radila isti posao, iako se u različitim razdobljima taj napor različito razumijevao“ (Holquist, 2000, 1976), ali o kakvom je točno pothvatu riječ, nije posve jasno. Stoga je pomoć potražio od jednog od rodonačelnika discipline, njemačkog profesora klasične književnosti Augusta Boeckha, učenika i nastavljača rada slavnog utemeljitelja moderne filologije Friedricha Augusta Wolfa. U studiji *Enciklopedija i metodologija filoloških znanosti iz 1877.*

---

u škrupac „fundacionalističke, prezentističke i teleološke načine mišljenja“ (del Pilar Blanco i Peeren, 2013, 33). Ukletologija, tvrdim, filologiji daje priliku da postavi problemska pitanja vlastitog znanstvenosti, disciplinarnoj i institucionalnoj sigurnosti te političkoj i etičkoj ulozi u društvu.

9 Kod Homera *polytropos* je Odisejev epitet u značenju „koji se okreće na mnogo strana“, tj. „koji je mnogo proputovao, koji luta u raznim smjerovima“. S tim u vezi značenje epiteta se proširuje i postaje: „okretan, vješt, spretan, lukav, prevrtljiv“. Hui donosi sintagmu „an Odyssean *polytropos*“ što sugerira da je riječ o imeničkom, a ne pridjevskom obliku riječi, pa ću dalje u radu koristiti imenički oblik *politropija* od grčkog „polytropia“, u značenjima „okretnost, mnogostranost, poprimanje različitih oblika, nepostojanost“. Zahvaljujem Ireni Bratičević što me je na to upozorila. Cf. natuknice *polytropos* i *polytropia* u mrežnom izdanju rječnika *A Greek-English Lexicon*; autori Liddell i Scott.

10 Jednom je drugom prigodom de Man istaknuo kako je prozopopeja „vizualni oblik onoga što nema čulnu egzistenciju: halucinacija. Učiniti nevidljivo vidljivim zazorno je“ (de Man, 1981, 34). Drugim riječima, sablasna dimenzija tropa jest u tome što može dati lice bezličnom, oživjeti mrtvo, uprizoriti nevidljivo, ali isključivo u obliku „utvare referencijalnosti“ (de Man, 1981, 29).

Boeckh tvrdi da je pravi zadatak filologije „znanje o onome što je spoznato“ (Holquist, 2000, 1977).¹¹ No Holquist zapaža kako je u toj najblaže rečeno enigmatičnoj definiciji nešto „ne samo djelomično, nego također beznadno utopijsko“ (Holquist, 2000, 1977). Razlog fantomskoj manjkavosti filološkoga zadatka i njegovoj epistemološkoj paradoksalnosti¹² on vidi u tome što u filologiji „jezik ima središnje mjesto“ (Holquist, 2000, 1977).

Beskrajan je zadatak filologije da uvijek bude na putu prema jeziku. (...) Biti na putu prema ne znači biti *ondje*. Zadatak filologe trajno smješta negdje između, zbog čega je njihov pokrovitelj oduvijek bio Hermes. Postoje mnoga tumačenja toga boga varalice, ali je za filologiju možda najpodesnija ona prizvana Platonovim *Simpozijem* (Holquist, 2000, 1977).

Ukratko, međuprostor koji nastanjuje Hermes posredujući u komunikaciji između bogova i ljudi, Holquist zamišlja kao „igralište i bojno polje filologa“ (Holquist, 2000, 1977). Pritom filologiju u značenju ljubavi prema jeziku odbija svesti na puku sentimentalnost, razumijevajući je kao „spoznaju da stvari nikada nisu u skladu s našim riječima“ (Holquist, 2000, 1977). Očevidno je kako se zadatak filologije prema Holquistu ostvaruje u zoni transgresije gdje svaka sigurnost mora biti napuštena. Možda se to i moglo očekivati od jednog vrhunskog bahtinologa,¹³ ali se time preživjeli zadatak filologije još jednom uvlači u sablasnu igru tropa u kojoj je uloženi kapital discipline uvijek na kocki.

Složimo li se dakle s tezom da je zadatak filologije beskonačno bivanje na putu prema jeziku – zauvijek uhvaćeno između njegove materijalnosti s jedne strane i spiritualnosti posredovanih značenja s druge – onda je opravdano računati s njegovom ukletošću kako je

11 Riječ je o njemačkoj frazi „das Erkenntnis des Erkannten“ koju je Holquist preveo kao „the knowledge of what is known“.

12 U odličnoj raspravi o filologiji kao otporu, Brebanović također uočava i ističe paradoksalnost Boeckhove definicije i uključuje ga u vlastito viđenje filološkog zadatka: „Filologija kao *para*-doksalan modus mišljenja i kao uvek i svuda prisutno *para*-doksalno obećanje: nije li to bio i smisao Boeckhova *Erkenntnis des Erkannten*?“ (Brebanović, 2021, 579).

13 Holquist je autor niza knjiga i radova o Bahtinu.

određuje rodonačelnik ukletologije Jacques Derrida. Holquist otvorenu zonu prelaska i razmjene između riječi i stvari zamišlja kao temeljnu neusklađenost, što ukazuje na jezoviti jaz koji se prilikom procesa označavanja otvara u samom jeziku. Jaz je jezovit jer jezik nije ni živ ni mrtav, i u tom smislu „ne spada u ontologiju, diskurs o bitku bića ili u diskurs o suštini stvari“ (Derrida, 2002, 69), nego pripada ukletologiji. Jezik istodobno obilježava spoj i raskid materijalnog i nematerijalnog, njegova je sablasnost u činjenici da u prikaz uključuje ono što uvijek-već prikazu izmiče. Jezik je materijalan, ali su učinci njegove materijalnosti nematerijalni, neuhvaljivi i fantomski. Budući da je u cijelosti i stalno na putu jezika, filološki bi zadatak bio „interpretacija koja transformira ono što interpretira“ (Derrida, 2002, 70). Holquist na drugi način tvrdi isto; filološki zadatak nikada nije **ondje**, ne pristiže na žuđeno mjesto, sablasni je to trag nužne preoblike i iščezavanja značenja u trenutku njegova formiranja u jeziku.

Holquistov projekt, koji ima i svoje ambicioznije nastavke,¹⁴ ilustracija je raširene sklonosti akademske **politropije** povratka filologiji da se počesto pojavljuje kao podžanr ukletologije. To, ponavljam, ne iznenađuje uzme li se u obzir dekonstrukcijsko naslijeđe de Manova eseja; doduše primijećeno je da se u njemu nastoji „izlučiti i očuvati samo dio filologije“ (Harpham, 2009, 38), a da se pritom zanemaruje „povijesna i spekulativna dimenzija“ (Harpham, 2009, 40) discipline. Ne ulazeći ovdje u dobro poznate okolnosti de Manova neočekivana posezanja za filologijom u kontekstu njegova obračuna s otporom teoriji,¹⁵ treba promisliti nije li sama retorika povratka ukleta vlastitom propašću. Povratak filologiji de Man zamišlja kao „istraživanje strukture jezika koja se javlja prije uspostave njegovih značenja“ (de Man, 1986, 24). Riječ je o pukom čitanju (*mere reading*) lišenom konotacija koje dolazi „prije bilo koje teorije“ (de Man, 1986, 23). Ono je

sposobno transformirati kritički diskurs na način koji bi onima koji misle o poučavanju književnosti kao zamjeni za učenje teologije, etike,

14 Cf. Holquist, 2011.

15 Cf. npr. za to Brebanović, 2022; Glavaš, 2015; Harpham, 2009; Hui, 2017; Pollock, 2009.

psihologije ili intelektualne povijesti izgledao duboko subverzivan. Pomno čitanje to često postiže usprkos samome sebi jer ne može ne reagirati na strukture jezika čije je skrivanje manje-više tajni cilj nastave književnosti (de Man, 1986, 23).

Čini se kako se sablast esencijalizma ne da tako lako istjerati iz antiesencijalističke argumentacije. Prvak dekonstrukcije u studiju književnosti zauzima se začudo za nedužno, teorijom neobremenjeno čitanje, a pritom strukturama jezika oslobođenima od značenja daje prvenstvo pred svakojako onečišćenim jezičnim značenjima. Predobro je to poznata metafizička gesta čije je ideološke maske većinu svoga radnog vijeka suptilnim čitanjima de Man uporno nastojao demaskirati. Slijedimo li upravo njegove retoričke rasprave, predočiti pročišćeno čitanje, nezagađeno prethodnim konceptualizacijama, moguće je samo figurom prozopopeje koja sablasnom idealu filološkog zadatka daje nevino lice filologove akademske objektivnosti. Pripisati prednost gipkim strukturama jezika pred okoštanim značenjima može se isključivo iz drugotnog položaja opterećenog baš tim značenjima i njihovom okoštalošću. Ta izvedenost nikada ne prestaje opsjedati ideju izvornosti kao utvara podsjećajući da filološki zadatak svoju jedinstvenost duguje upravo s prezirom odbačenim nametničkim čitanjima. Drugim riječima, povratak filologiji započinje kao sablasni povratak, kao povratak sablasti. Žudnja filologa za obnovom suštine filološkog čitanja ne uspijeva umaknuti fantomskom plesu tropa. U tom smislu treba razumjeti Holquistov pronicljivi uvid prema kojem filološki zadatak preživljava onkraj upokojenog tijela discipline kao ono što nikada nije na svom mjestu, u svakoj se prilici, budući da je trop, obrće, okreće u drugom smjeru. Brebanović je stoga u pravu kada postavlja pitanje: „da li je za humanistiku povratak filologiji lek sa kojim će biti unet i virus?“ (Brebanović, 2021, 507). Drukčije uobličeno, ali u istom tonu: nije li „antifundacionalistička filologija“ (*anti-foundational philology*, Culler, 1990, 49), kao modus preživljavanja filologije, sablast njezina nepovratno raspadnutog kadavera?

Zanimljivo je da čak i oni filolozi koji s prezirom komentiraju **antifundacionaliste** ne mogu izbjeći usablašnjavanju vlastite obnove filološkog zadatka. Podosta zaoštrenim kritičkim tonom, u raspravi *Filologija*

budućnosti? Sudbina meke znanosti u okorjelu svijetu, Sheldon Pollock de Manov pristup naziva

neobičnim argumentom [jer se] samo ,okretanje teoriji' smatra ,povratkom filologiji'. Filologija je ovdje postala smežurana, naborana stvar, neprepoznatljiva svakome tko se smatra filologom (...). Povratak de Manovoj ,filologiji', zapravo njezin izum, bio je obrat k teoriji tekstualne autonomije, tekstu odvojenom od njegove estetske i moralne dimenzije. Iako je možda bio utjecajan, argument na nekoherentan i kontradiktoran način disciplinu lišava suštine lažno privilegirajući jedan od njezinih instrumenata, pokazujući time koliko pravog teorijskog rada preostaje pravoj filologiji (Pollock, 2009, 947).

Pitanje koje se s pravom može postaviti jest što bi to bila **prava filologija** i kakva je razlika između njezine **suštine** s jedne strane i **smežurane, naborane, lažne** inačice s druge. Pollock naglašava da „na današnjem sveučilištu ne postoji disciplina koja se u većoj mjeri pogrešno razumijeva“ (Pollock, 2009, 934). Pritom u vidu ima njezin nestalni karakter zbog čega je svaki pokušaj definicije nesumnjivo „privremen“ (Pollock, 2009, 933), ali to nimalo ne oslabljuje njegovu namjeru da predstavi „kolaps filologije“ i mogućnost „njezine rekonstrukcije“ (Pollock, 2009, 933). No unatoč iznimnoj akribiji filološki program koji predstavlja – „filologija je, ili bi trebala biti, disciplina osmišljavanja teksta“ (Pollock, 2009, 934) – pati od, dakako uračunate i osviještene, nedorečenosti. Želeći barem u nekoj mjeri prevladati manjak jasnoće, Pollock pruža pojašnjenja koja katkad artikulira kao negaciju, isključivanjem onoga što filologija nije (nije lingvistika, nije filozofija), katkad kao upečatljivu figurativnu predodžbu poput: „ako je matematika, prema Galileovu učenju, jezik knjige prirode, filologija je jezik knjige čovječanstva“ (Pollock, 2009, 934). Međutim, prisutan je osjećaj da nakon toga, ali i nakon brojnih drugih vrlo dobrih rješenja koje podastire,¹⁶ zadatak

---

16 Umjesto navođenja pojedinačnih Pollockovih rješenja evo rečenice koja odražava širinu, a možda i beskonačnost, njegova filološkog programa: „Želimo li imati istinski globalizirano sveučilište s preosmišljenim globalnim kurikulumom, tada je obnavljanje inicijativa, teorija, metoda i uvida znanstvenika kroz vrijeme

filologije nije ništa manje neodređen. Pollock otvoreno i sasvim jasno oblikuje stav da „disciplinarnost filologije“ pati od „nedostatka“ (Pollock, 2009, 946). „Filologija se nikada nije razvila u odvojeno, konceptualno koherentno i institucionalno jedinstveno polje znanja, već je ostala nejasna gomila metoda“ (Pollock, 2009, 946). Pritom oštroumno ističe kako je nabranje raznorodnih metodoloških pristupa i alata filologije, povijesnih, lokalnih ili kulturnih njezinih realizacija tek niska suplemenata koji ne mogu „nadomjestiti općenitiju filološku teoriju“ (Pollock, 2009, 946). Taj disciplinarni deficit, smatra on, ima začudni karakter jer filologija „konstituirala objekt znanja sama po sebi“ (Pollock, 2009, 946). Drugim riječima, zazorni je disciplinarni manjak inherentan filologiji, ona je **nejasan** trag teorijskih i metodologijskih suplemenata. Nije posve jasno po čemu bi se de Manov metodološki manjkav pristup, kako ga vidi Pollock, razlikovao od filologiji inherentne metodološke manjkavosti. No uvažimo li pretpostavku da „suplement opsjeda“ (...) da je „utvaran“, (...) „učinak onoga što ostavlja trag bez da je ikada bilo prisutno ili odsutno“ (...), „ali time transformira teren“ (Royle, 2003, 50), ne možemo previdjeti da je filološki projekt američkoga indologa iznimno teško rastaviti od onoga što je s prezirom odbacio: smežuranu, naboranu, demanovski neprepoznatljivu sablast filologije. Zadatak je filologije, ne samo danas nego oduvijek, manjkav, filologija se uspostavlja kao disciplina tako što joj objekt uvijek-već izmiče, proizvodi svoj objekt upravo kao paradoksalni nenadoknadivi manjak, manjak koji se uvećava što se više nadomješta.

Da filologija može biti više raznorodnih i oprečnih stvari istodobno, a da se pritom narav njihove povezanosti ne može jasno razaznati, već je navelike prihvaćen stav. Harpham (2009) primjerice ističe kako filologija uključuje ambivalentan odnos između sklonosti apovijesnoj, dehumaniziranoj analizi načelno nezavršivih tekstualnih tkanja čemu je, grubo govoreći, težio de Man te privrženosti uspostavi konačnih tekstualnih značenja s humanističkim i emancipatorskim potencijalom u povijesnom i etnografskom kontekstu što bi mogao biti šturi opis programa

---

i diljem svijeta s ciljem osmišljavanja tekstova ključni zadatak buduće filologije – što čak osigurava jedan veliki dio njezine disciplinarnosti osnove“ (Pollock, 2009, 949).

Saidova *Povratka filologiji* (2004), ali i agenda tradicionalno shvaćene discipline. U osnovi Harpham upozorava one koji povratkom filologiji iz discipline nastoje isključiti njezinu ideološki i politički nimalo neutralnu dimenziju nacionalizma, antisemitizma ili rasizma. Sablast povijesnih nepravdi iza kojih stoji filologija neotuđivi je dio njezina naslijeđa (Harpham, 2009, 55–56). Uvažavajući Harphamovu tezu da je „dualnost obilježje koje kontinuirano prati filologiju“ (Glavaš, 2015, 26), Glavaš filološki zadatak opisuje kao rad očuvanja kratkog spoja igre i komentara. S jedne je strane analiza koja ustrajava na „naglašavanju dinamičnosti i produktivnosti teksta“ (Glavaš, 2015, 22), a s druge je strane ona kojoj je u interesu zauzdavanje povijesnih značenja i njihova kontekstualna eksplikacija. Složio bih se s tim da je „ambivalentnost filologije (...) stanje odgovarajuće naravi temeljnog predmeta kojim se filologija bavi, odredili ga mi kao jezik, *zbor* ili tekst“ (Glavaš, 2015, 26). No pozvao bih na oprez kada se govori o **temeljnog predmetu** filologije. Filologija, kao što Holquist napominje, jest na putu jezika i teksta, ali oni nisu suština njezina zadatka jer disciplina nikada nije **ondje** gdje bi trebala biti.

Opravdano je, čini se, ukletologiju uključiti u razumijevanje filološkog zadatka. Filološki zadatak poput sablasti samo naizgled dolazi iz prošlosti upokojene discipline, ali je zapravo stvar sadašnjega trenutka. U tom smislu **politropija** povratka filologiji upravo jest frojdovski povratak potisnutog. To što je potisnuto ne postoji izvan strukture povratka. Vraćanje **izvoru** filologije proizvodi njezin zadatak, no isključivo kao utvaru. Filologija živi, kao što sablast živi, samo od povrataka. Dokle god joj se budemo vraćali filologija će biti s nama, ali moramo imati na umu da smo u društvu fantoma. Uostalom nije li koncept povratka – nedokrajčeno, manjkavo, nepotpuno, ali ustrajno vraćanje tekstu i jeziku – narav filologije od njezinih samih početaka? Tako shvaćen povratak filologiji sablasno je područje nedoglednog umnažanja jezičnih i tekstualnih tragova koje disciplina proizvodi i proizvodeći slijedi stoljećima. I upravo **mnogobrojni povraci filologiji**, brojne analize koja govore o istom počesto tek na neznatno drukčiji način, upućuju na to kako se sablasnim karakterom filološkog zadatka tumačenjem ne može ovladati. Filologija nije svediva na jedan jedini metodološki, konceptualni ili sadržajni okvir. Ona je, kao što je Pollock istaknuo, nejasna gomila metoda, drugim riječima, na granici disciplina,

sablasna disciplina koja ne pripada ni jednom polju, a sa svima dijeli ponešto. Nije li to smisao Nietzscheova neologizma „*vielspältig*, višestupčani, kojim ukazuje na to da tradicionalna heterogenost filologije ne obuhvaća samo raznolike već naposljetku i nepodudarne stvari“ (Wegmann, 2014, 25)? Tu je misao u studiji *95 teza o filologiji* na upečatljiv način sažeo Hamacher tvrdeći da je „filologija: transcendiranje bez transcendencije“ (Hamacher, 2009, 25). U osnovi Hamacher na više mjesta neizravno upućuje na ukletološku narav filologije: „njezin *fundamentum in re* jest bezdan (Hamacher, 2009, 27); gdje ontologija zastaje, filologija se kreće (Hamacher, 2009, 28); samo ono što je neshvatljivo, što se ne može analizirati (...) mogući je objekt filologije. Ali to nije »objekt«, to je područje u kojem se filologija kreće i sebe mijenja“ (Hamacher, 2009, 36). Biti opsjednut tim tragom sablasnog zadatka filologije današnjim filolozima u najširem smislu pruža niz mogućnosti: ponovno čitanje pročitanoj onkraj interpretacijskih sustava i očekivanja; invenciju neshvatljivog kao vlastita objekta te pokretanja njegovog razumijevanja svaki put nanovo; prevladavanje metodoloških i analitičkih ograničenja kad god se to čini nemogućim, prelaženje institucionalnih granica tamo gdje se one čine neprelaznim.¹⁷ Nesumnjivo filologija danas **preživljava** između života i smrti, ali njezino utvarno postojanje nije samo blijeda sjena monumentalnog historijskog korpusa, nego ponajprije disciplinarni i spoznajni bezdan pun obećanja. Doduše, kao svaka sablast, filološki zadatak izaziva nelagodu jer nas stalno upozorava da objekt naše ekspertize nikada nije objektivno prisutan, naši alati nikada nisu znanstveno pouzdani, vrijednost našeg poslanja nije moguće predvidjeti, izračunati i osigurati. Otvorenost filologije stalnoj neizvjesnosti istodobno je njezino prokletstvo i njezina moć.

U kontekstu hrvatske, južnoslavenske i uopće slavenske humanistike, povratak bi filologiji mogao, a zasigurno bi i morao, uključiti osvrt na djelo Vatroslava Jagića, jednog od „utemeljitelja slavenske filologije“ (Katičić, 2014, 99), istaknutog svjetskog slavista druge polovice

---

17 Skicu za filološki rad u današnjem studiju književnosti donio sam u članku *Humanistika na periferiji* (Vuković, 2021). U radu *Studij nacionalne književnosti u doba čudovišta* ponudio sam koncept analitičke tjeskobe kao model za rekonfiguraciju današnjeg studija nacionalne književnosti (Vuković, 2015).

19. stoljeća te bez sumnje najvažnijeg hrvatskog filologa u to vrijeme, ako ne i uopće. Iznimnost Jagićeva filološkog rada potvrđuje golemost opusa,¹⁸ ali prije svega činjenica da u njemu „rijetko nailazimo na površnost, da mnoge od tih stranica žive i danas ne samo kao dio poštovane tradicije, nego kao živo u naš suvremeni kulturni trenutak ugrađeno djelo“ (Damjanović, 2006, 10). Jagićev znanstveni opus očito nije tek spomenik umrlom velikanu, od njega preživljava nešto važno za nas današnje. Duh filološkog zadatka javlja nam se iz vremena kada je disciplina još bila živa; do nas dolaze poruke koje nipošto ne bismo smjeli prečuti. Ovo dakako nije povoljan trenutak za detaljnu analizu i pomno posvećivanje Jagićevu opsežnu radu, njegovim raznorodnim interesima i mnogobrojnim doprinosima od kojih su neki doista prvorazredni,¹⁹ ali može biti prilika za oslušivanje. Naime sa stranica Jagićeve *Historije književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga* iz 1867. književnim povjesničarima pristizhe niz sugestija kojih se malo tko, ako itko, od njih držao. U stručnoj je literaturi već primijećen Jagićev izniman doprinos studiju književnosti u području književne historiografije, a najsmjelije teze donosi Aleksandrov-Pogačnik tvrdeći da je Jagić razvijao „književnovijesnu misao koja je (...) anticipirala metodološka rješenja posve na crti opreke i otpora pozitivizmu, koja se mogu (...) smatrati antipozitivističkim metodološkim stanovištem“ (Aleksandrov-Pogačnik, 2007, 91). Autorica napominje da je Jagić osvijestio usku povezanost književnosti i jezika s tim da je uzimao u obzir „da se metodologije njihova proučavanja ne mogu izjednačavati i prepisivati“ (Aleksandrov-Pogačnik, 2007, 91). Složio bih se s rečenim s napomenom da tom uvidu promiče Jagićevo shvaćanje jezika kao medija te njegove uloge u filološkim istraživanjima.

---

18 Damjanović upozorava da je u tri godišta časopisa *Književnik* pokrenutog 1864. od 1821 stranice Jagić napisao 437 (2006, 10). Nakon bogatoga radnog vijeka – dakle od 1860. kada postaje gimnazijskim profesorom u Zagrebu preko Katedre za poredbenu gramatiku indoeuropskih jezika na Novorosijskom sveučilištu u Odesi, Berlinskog sveučilišta i Katedre za slavensku filologiju, Petrogradskog sveučilišta i Imperatorske akademije, bečke Katedre za slavensku filologiju gdje je umirovljen 1908. do smrti 1923. – iza Jagića ostaje ni manje ni više nego 20 000 tiskanih stranica (Damjanović, 2006, 15–45).

19 Cf. Damjanović, 2006. te *Zbornik o Vatroslavu Jagiću* iz 2007. koji je uredio Tihomil Maštrović.

Imajući u vidu da književnost ne nastaje u zrakopraznom prostoru iz sebe same, nego da je na iznimno kompliciran način povezana s institucionalnim, političkim, društvenim, ekonomskim i inim kontekstima, Jagić najprije nastoji rekonstruirati ono što on naziva **narodnim životom**. No pritom ne pokazuje nimalo pozitivističke naivnosti. Suočen s činjenicom da „o svemu tome obilatijih historijskih svjedočanstava“ (Jagić, 1867, 17) nema, filolog ne očajava: „ostaje nam ipak jedan živ svjedok, koji i nakon mnogo vjekova **dosta razgovietno** govori, to je narodni jezik. Mi ćemo ovdje pozvati toga **svjedoka**, da nam nešto **u kratko** priča ob onom, **što misli da zna**“ (Jagić, 1867, 17, isticanje moje). Iako je riječ o povijesti književnosti „primarno utemeljenoj na fluidnom romantičarskom pojmu narodnoga duha“ (Aleksandrov-Pogačnik, 2007, 92), treba priznati da Jagić tvrdi kako ta spiritualnost preživljava isključivo u materijalnom tijelu jezika. Štoviše, usudio bih se ustvrditi da Jagić anticipira de Manovo razumijevanje jezika prema kojemu „trop nije izvedena, marginalna ili iskrivljena forma jezika, nego lingvistička paradigma par excellence“ (de Man, 1979, 15). Da je figurativnost temeljna karakteristika jezika, da jezik dakle nije pouzdan **svjedok**, iz Jagićeva je teksta posve jasno. Život naroda jezikom se može predočiti **dosta razgovietno**, ali ipak ne i posve jasno; budući da jezik **u kratko priča ob onom što misli da zna**, on ne prenosi neku cjelovitu, objektivnu istinu, nego subjektivnu, ne posve pouzdanu i očito nepotpunu. Čini se da Jagić filološki zadatak – pomno čitanje različitih tekstualnih tragova te utvrđivanje, povezivanje i predočavanje njihova značenja – također shvaća demanovski kao alegoriju: manjkavost, odgoda, pogreška u filološkoj rekonstrukciji nisu tek sljepilo njezina uvida, nego njegov nužan uvjet. Iz filološkoga znanja, Jagić je toga bio svjestan, nije moguće istjerati sablast figurativnog čitanja. No on to nije vidio kao manu ili prepreku, nego kao zgoditak na kojemu je izgradio karijeru detaljnog i upućenog interpretatora različitih jezičnih i tekstualnih činjenica. Indirektno je taj vid Jagićeva rada već proglašen vrijednim metodološkim pomakom (Aleksandrov-Pogačnik, 2007, 93) kojim se u filološki posao uvode pojmovi „kreativnosti, subjektivne prosudbe, ali prije svega suvremenog očišta kao polazišta za svaku kritičku i književnopovijesnu prosudbu“ (Aleksandrov-Pogačnik, 2007, 94). Filolog naime ne uzima „za grieh ako se događaji davne prošlosti izjašnjaju prema pojmovom sadašnjosti,

i za to se [ja] takove plemenite subjektivnosti ni malo neplašim“ (Jagić 1867a, 239). **Plemenita subjektivnost** epistemološka je sablast filološkoga zadatka koje se Jagić ne želi nipošto odreći. Štoviše, svjestan njezine nužnosti on je čuva kao zalag budućnosti discipline.

Rekao bih da je i zbog toga Jagić naš suvremenik. Dok je filologija još bila u svojim najboljim godinama, svjestan njezine metodološke razjedinjenosti, neosiguranih ciljeva i manjka jednoznačno odredivog objekta istraživanja, opstanak discipline planira tako što sustavno gradi povjerenje u ono što mu ne može pružiti apsolutnu sigurnost. Rekao bih da Jagić filološki zadatak određuje kao popunjavanje bezdana otvorenoga na tromedi proučavanja jezika, književnosti i kulture.

Razgranjeno je polje svake, dakle i slovinske filologije. Počevši od dubokoumnih razmišljanja o jeziku i njegovu postanju, koja se gube u maglovitih visinah filozofskih; ili od anatomskog razglabanja rieči, koja hoće da pronadje one najprostije elemente, iz kojih postase današnji toli divno skladani živi stvorovi – žive rieči – pak do rječita izlaganja književnih proizvoda starijega i novijega vremena, do njihova svestrana tumačenja u svezi s ostalimi pojavi narodnoga života – sav golemi prostor, koji je u sredini između obje ove krajnosti, ispunjuju istraživanja filologijska (Jagić, 1871, 170).

Nije li taj **golemi prostor između krajnosti** zona stalne transgresije, neosigurano područje filološkog rada izgubljeno u **maglovitih visinah** koje je i Holquist zamislio kao bojno polje filologa? Nije li **anatomsko razglabanje rieči** što **hoće da pronadje najprostije elemente** sugestija povratka zauvijek izgubljenom izvoru koji se pojavljuje samo kao sablast filološkog zadatka? I nije li na koncu Jagićeva ostavština upravo ustrajno, metodološki, analitički i sadržajno raznorodno vraćanje toj sablasti; **politropija** povratka od kojeg filologija oduvijek živi kao ukleta disciplina?

Literatura

- Agamben, G. (2021). *Requiem for the Students*. U: *Where are We Now? The Epidemics as Politics*. London: Eris, str. 143–148.
- Aleksandrov-Pogačnik, N. (2007). *Vatroslav Jagić između filologije i metodologije*. U: *Zbornik o Vatroslavu Jagiću*. Ur. T. Maštrović. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, str. 89–96.
- Alsop, J. (2015). *A Case for Teaching Literature in the Secondary School. Why Reading Fiction Matters in an Age of Scientific Objectivity and Standardization*. New York–London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315742069>
- Altschul, N. (2010). *What Is Philology? Cultural Studies and Ecdotics*. U: *Philology and Its Histories*. Ur. S. Gurd. Columbus: Ohio State University Press, str. 148–163.
- Auerbach, E. (1969). *Philology and 'Weltliteratur'*. „Centennial Review“, vol. 13, br. 1, str. 1–17.
- Bajohr, H., Benjamin, R.D., Vincent, H., Tabea, W. (ur.) (2014). *The Future of Philology. Proceedings of the 11th Annual Columbia University German Graduate Student Conference*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Bal, M. (1987). *Virginitiy: Toward a Feminist Philology*. „Dispositio: revista hispánica de semiótica literaria“, vol. 12, br. 30/32, str. 65–82.
- Beganović, D. (2016). *Filologija i politika iznova: aktuelnost Svetozara Petrovića u promijenjenom kontekstu*. „Croatica“, vol. 40, br. 60, str. 1–14.
- Berg, M., Seeber, B. (2016). *Slow Professor. Challenging the Culture of Speed in the Academy*. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press. DOI: <https://doi.org/10.3138/9781442663091>
- Brebanović, P. (2021). *Filologija kao otpor*. „Fluminensia“, vol. 33, br. 2, str. 561–582. DOI: <https://doi.org/10.31820/f.33.2.1>
- Biti, V. (ur.) (2014). *Reexamining the National-Philological Legacy*. Amsterdam–New York: Studia imagologica. DOI: <https://doi.org/10.1163/9789401210324>
- Bruns, C.V. (2011). *Why Literature? The Value of Literary Reading and What It Means for Teaching*. New York–London: Continuum.
- Culler, J. (1990). *Anti-Foundational Philology*. U: *What Is Philology?* Ur. J. Ziolkowski. „Special issue of Comparative Literature Studies“, vol. 27, br. 1, str. 49–52.
- Damjanović, S. (2006). *Opširnost bez površnosti. Podsjetnik na život i djelo Vatroslava Jagića*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Daston, L., Most, G.W. (2015). *History of Science and History of Philologies*. „Isis“, vol. 106, br. 2, str. 378–390. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.62116-5>
- Derrida, J. (2002). *Sablasti Marxa*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Eaglestone, R. (2019). *Literature. Why it Matters*. Cambridge: Polity.
- Eisner, M.G. (2011). *The Return to Philology and the Future of Literary Criticism: Reading the Temporality of Literature in Auerbach, Benjamin, and Dante*. „California Italian Studies“, vol. 2, br. 1. DOI: <https://doi.org/10.5070/C321008939>
- Felski, R. (2015). *The Limits of Critique*. Chicago–London: The University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226294179.001.0001>

- Felski, R. (2016). *Namjene književnosti*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Ferguson, F. (2013). *Philology, Literature, Style*. „ELH“, vol. 80, br. 2, str. 323–341. DOI: <https://doi.org/10.1353/elh.2013.0018>
- Glavaš, Z. (2015). *Povraci filologije između igre i komentara*. „Croatica“, vol. 39, br. 59, str. 19–32.
- Gumbrecht, H.U. (2003). *The Powers of Philology: Dynamics of Textual Scholarship*. Champaign: University of Illinois Press.
- Gurd, S. (ur.) (2010). *Philology and Its Histories*. Columbus: Ohio State University Press. <https://muse.jhu.edu/book/24305> (28.12.2021).
- Hamacher, W. (2009). *95 Theses on Philology*. „Diacritics“, vol. 39, br. 1, str. 25–44. DOI: 10.1353/dia.2009.0004
- Harpham, G. G. (2009). *Roots, Races, and the Return to Philology*. „Representations“, vol. 106, br. 1, str. 34–62. DOI: <https://doi.org/10.1525/rep.2009.106.1.34>
- Holquist, M. (1999). *Erich Auerbach and the Fate of Philology Today*, „Poetics Today“, vol. 20, br. 1, str. 77–91. DOI: <https://doi.org/10.2307/463620>
- Holquist, M. (2000). *Forgetting Our Name, Remembering Our Mother*. „Special Millennium Issue. Special issue of PMLA“, vol. 115, br. 7, str. 1975–1977.
- Holquist, M. (2002). *Why We Should Remember Philology*. „Profession“, str. 72–79. DOI: <https://doi.org/10.1632/074069502X85220>
- Holquist, M. (2011). *The Place of Philology in an Age of World Literature*. „Neohelicon“, vol. 38, br. 2, str. 267–87. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11059-011-0096-7>
- Hui, A. (2017). *The Many Returns of Philology: A State of the Field Report*. „Journal of the History of Ideas“, vol. 78, br. 1, str. 137–156. DOI: <https://doi.org/10.1353/jhi.2017.0006>
- Jacob, C. (1999). *From Book to Text: Towards a Comparative History of Philologies*. „Diogenes“, vol. 47, br. 2, str. 4–22. DOI: <https://doi.org/10.1177/039219219904718602>
- Jagić, V. (1867). *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga. Knjiga I. Staro doba*. Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta.
- Jagić, V. (1867a). *Istorija srpske književnosti. Pregled ugadjan za školsku upotrebu. Napisao Stojan Novaković 1867. u Beogradu [književna obznana]*. Rad JAZU, I, str. 236–242.
- Jagić, V. (1871). *Napredak slovinske filologije posljednjih godina*. Rad JAZU, XIV, str. 169–212.
- Jay, P. (2014). *The Humanities „crisis“ and the Future of Literary Studies*. New York: Palgrave. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137398031>
- Johnson, B. (1990). *Philology: What Is at Stake? U: What Is Philology?*. Ur. J. Ziolkowski. „Special issue of Comparative Literature Studies“, vol. 27, br. 1, str. 26–30.
- Katičić, R. (2014). *Vatroslav Jagić u hrvatskoj kulturnoj povijesti*. „Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin“, vol. 25, br. 25, str. 99–105.
- Liddell, H.G., Scott, R. (1940). *A Greek-English Lexicon. Revised and Augmented Throughout by Sir Henry Stuart Jones with the Assistance of Roderick McKenzie*. Oxford: Clarendon Press.

- Lönnroth, H. (ur.) (2017). *Philology Matters! Essays on the Art of Reading Slowly*. Leiden: Brill. DOI: <https://doi.org/10.1163/9789004349568>
- de Man, P. (1979). *Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke and Proust*. New Haven–London: Yale University Press.
- de Man, P. (1981). *Hypogram and Inscription: Michael Riffaterre's Poetics of Reading*. „Diacritics“, vol. 11, br. 4, str. 17–35. DOI: <https://doi.org/10.2307/464972>
- de Man, P. (1986). *The Return to Philology. U: The Resistance to Theory*. Minneapolis: University of Minnesota, str. 21–26.
- Maštrović, T. (ur.) (2007). *Zbornik o Vatroslavu Jagiću*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- McGann, J. (2013). *Philology in a New Key*. „Critical Inquiry“, vol. 39, br. 2, str. 327–346. DOI: <https://doi.org/10.1086/668528>
- Messling, M. (2012). *Philology and Racism: On Historicity in the Sciences of Language and Text*. „Annales“, vol. 67, br. 1, str. 151–180. DOI: <https://doi.org/10.1017/S2398568200000613>
- Momma, H. (2012). *From Philology to English Studies: Language and Culture in the Nineteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139023412>
- Nichols, S. G. (1990). *Introduction: Philology in a Manuscript Culture*. U: *The New Philology*. „Special issue of Speculum“, vol. 65, br. 1, str. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.2307/2864468>
- Nichols, S. (1997). *Why Material Philology?*. „Zeitschrift für Deutsche Philologie“, br. 116, str. 10–30.
- Nietzsche, F. (1973–1974). *Notes for 'We Philologist'*. „Arion. A Journal of Humanities and the Classics“, vol. 1, br. 2, str. 279–380.
- Nussbaum, M. (2005). *Pjesnička pravda. Književna imaginacija i javni život*. Zagreb: Deltakont.
- Pennigton, M., Waxler R.P. (2018). *Why Reading Books still Matters. The Power of Literature in Digital Times*. New York: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315210247>
- Peti-Stantić, A. (2019). *Čitanjem do (spo)razumijevanja. Od čitalačke pismenosti do čitateljske sposobnosti*. Zagreb: Ljevak.
- del Pilar Blanco, M., Peeren, E. (ur.) (2013). *The Spectralities Reader*. London–New Delhi–New York–Sydney: Bloomsbury.
- Pollock, S., Benjamin A.E., Chang, K.K. (ur.) (2015). *World Philology*. Cambridge: Harvard University Press. DOI: <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674736122>
- Pollock, S. (2009). *Future Philology? The Fate of a Soft Science in a Hard World*. „Critical Inquiry“, vol. 35, br. 4, str. 931–961. DOI: <https://doi.org/10.1086/599594>
- Roche, M.W. (2004). *Why Literature Matters in the 21st Century*. New Haven–London: Yale University Press. DOI: <https://doi.org/10.12987/yale/9780300104493.001.0001>

- Royle, N. (2003). *Jacques Derrida*. London–New York: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203380376>
- Said, E.W. (2004). *The Return to Philology*. U: *Humanism and Democratic Criticism*. New York: Columbia University Press, str. 57–84.
- Sumara, D.J. (2002). *Why Reading Literature in School Still Matters. Imagination, Interpretation, Insight*. Mahwah–New Jersey–London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781410603449>
- Turner, J. (2014). *Philology: The Forgotten Origins of the Modern Humanities*. Princeton: Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt5hhrxf>
- Vadde, A. (2012). *The Re-Return to Philology*. „Novel: A Forum on Fiction“, vol. 45, br. 3, str. 461–465. DOI: <https://doi.org/10.1215/00295132-1723053>
- Vuković, T. (2015). *Studij nacionalne književnosti u doba čudovišta. Politike tjeskobe i neoperativnosti u hrvatskoj znanosti o književnosti*. U: *Transmisije kroatistike. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Poznanju 9. i 10. prosinca 2013*. Ur. K. Pieniążek–Marković, T. Vuković. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 237–255.
- Vuković, T. (2021). *Humanities at the Periphery. The Return to Philology and the Importance of Literary Studies*. U: *Periferno u hrvatskoj književnosti i kulturi*. Ur. K. Bačić, M. Levanat–Peričić, L. Małczak. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, str. 19–36. DOI: <https://doi.org/10.31261/PN.4028.03>
- Warren, M.R. (2003). *Post-Philology*. U: *Postcolonial Moves: Medieval Through Modern*. Ur. P.C. Ingham, M. R. Warren. New York: Palgrave, str. 19–45. DOI: https://doi.org/10.1057/9781403980236_2
- Warren, M.R. (2010). *Introduction: Relating Philology, Practicing Humanism*. U: *Philology Matters*. Ur. M.R. Warren. „Special issue of PMLA“, vol. 125, br. 2, str. 283–288. DOI: <https://doi.org/10.1632/pmla.2010.125.2.283>
- Watkins, C. (1990). *What Is Philology?* U: *What Is Philology?* Ur. J. Ziolkowski. „Special issue of Comparative Literature Studies“, vol. 27, br. 1, str. 21–25.
- Wegmann, N. (2014). *Philology–An Update*. U: *The Future of Philology*. Ur. H. Bajohr, R.D. Benjamin, H. Vincent, W. Tabea. *Proceedings of the 11th Annual Columbia University German Graduate Student Conference*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Ziolkowski, J. (1990). *Introduction*. U: *What Is Philology?* Ur. J. Ziolkowski. „Special issue of Comparative Literature Studies“, vol. 27, br. 1, str. 1–12.
- Zunsine, L. (2006). *Why We Read Fiction. Theory of Mind and the Novel*. Columbus: The Ohio State University Press.

- **TVRTRKO VUKOVIĆ** is a full professor of Croatian literature at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb. He is the head of a three-year research project titled “Abnormal in the Croatian Culture and Literature at the Turn of the 20th Century”. He is a deputy head of the PhD program in Croatian Language and Literature. He was the head of the Summer Slavic School: Croatian Seminar for Foreign Students in Dubrovnik.

He published several books in the field of Croatian literature and contemporary literary and cultural theory. His interests include Croatian literature and literary and cultural theory in general, and more specifically the politics of literature, and the intersection of society, culture, economy, and literature. Currently he is working on a Foucauldian analysis of the establishment of psychiatry as a discourse of normalization in the 19th century Croatian society and culture. He also analyses Croatian modern literature as a symptom of the repression and production of abnormality in the 19th century Croatian culture.